

УДК 347.6

ЩУКІНА К.С.

ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА ОBOB'ЯЗКОВУ ЧАСТКУ У СПАДЩИНІ В ДЕРЖАВАХ КОНТИНЕНТАЛЬНОЇ (РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ) СИСТЕМИ ПРАВА

Статтю присвячено особливостям регулювання права на обов'язкову частку у спадщині в державах континентальної (романо-германської) системи права. Проведено порівняльний аналіз норм спадкового права України та держав континентальної (романо-германської) системи права. Розкрито національні особливості регулювання права на обов'язкову частку у спадщині в європейських державах, які належать до континентальної (романо-германської) системи права.

Ключові слова: *обов'язкова частка у спадщині, норми спадкового права, спадкування за законом, черги спадкоємців, спадкування за заповітом, спадкове майно, прийняття спадщини.*

Статья посвящена особенностям регулирования права на обязательную долю в наследстве в государствах континентальной (романо-германской) системы права. Проведен сравнительный анализ норм наследственного права Украины и стран континентальной (романо-германской) системы права. Раскрыты национальные особенности регулирования права на обязательную долю в европейских государствах, принадлежащих к континентальной (романо-германской) системе права.

Ключевые слова: *обязательная доля в наследстве, нормы наследственного права, наследование по закону, очереди наследников, наследование по завещанию, наследственное имущество, принятие наследства.*

The article is devoted to the peculiarities of the legal regulation of the right to an compulsory portion in the inheritance in the states of the continental (Romano-Germanic) system of law. A comparative analysis of the norms of the hereditary law of Ukraine and the countries of the continental (Romano-Germanic) legal system was carried out. Also carried out the national peculiarities of the regulation of the compulsory portion of inheritance in European countries that belong to the continental (Romano-Germanic) legal system.

Key words: *compulsory portion in the inheritance, norms of inheritance law, inheritance by law, succession of heirs, inheritance by will, hereditary property, acceptance of inheritance.*

Вступ. Сьогодні Україна розвивається як правова соціальна держава, що передбачає реформування та вдосконалення вітчизняного законодавства, приведення внутрішнього законодавства у відповідність із міжнародно-правовими нормами щодо забезпечення прав і основоположних свобод людини як найвищої соціальної цінності (ст. 3 Конституції України) та суб'єкта приватно-правових відносин [1]. Крім того, знання особливостей правового регулювання права на обов'язкову частку у спадщині в державах континентальної системи права цілком і повністю зумовлюється практичними потребами. Майже щороку Міністерство закордонних справ України розшукує за спадковими справами родичів померлих за кордоном спадкодавців, які мешкали у Фінляндії, Сполучених Штатах Америки, Німеччині, Франції та інших країнах. Право на обов'язкову частку у спадщині закріплене майже у всіх країнах континентальної системи права.

Таким чином, вивчення особливостей правового регулювання права на обов'язкову частку спадщини у країнах континентальної системи права має важливе як теоретичне, так і практичне значення: перше полягає у вдосконаленні відповідних теоретичних положень, друге – у запози-

ченні більш досконалих норм в українське законодавство. Означена проблема є доволі актуальною, оскільки законодавство країн континентальної системи права закріплює не однакове коло осіб, які визнаються законними спадкоємцями і з-поміж котрих визначаються спадкоємці, що мають право на обов'язкову частку спадщини.

Постановка завдання. Сьогодні особливості правового регулювання права на обов'язкову частку у спадщині не є належним чином дослідженими, дослідники досі не дійшли одностайної думки щодо місця обов'язкової частки у спадщині. Основою для дослідження особливостей правового регулювання права на обов'язкову частку у спадщині в державах континентальної системи права стали праці таких учених: М.С. Абраменкова, О.В. Гарагонича, Л.О. Головка, О.В. Гренкової, Ю.О. Заїки, С.Ю. Пятина, С.Я. Фурси, Г.С. Фединяка, Г.Ф. Шершеневича та ін.

Метою написання статті є дослідження й аналіз особливостей правового регулювання права на обов'язкову частку спадщини у державах континентальної системи права.

Результати досліджень. З юридичного погляду в рамках континентальної системи права вирізняють дві системи спадкового права: романську і германську. Романська система спадкового права бере свій початок від класичного римського права і базується на кількості народжень, що відділяють спадкодавця та спадкоємця. Така послідовність мір споріднення утворює лінію. Лінії можуть бути прямими, що об'єднують осіб, котрі походять один від одного (низхідними – від спадкодавця до його нащадків чи висхідними – від спадкодавця до його пращурів), і боковими, що об'єднують осіб, які мають спільного пращура (наприклад, батьки спадкодавця перебувають щодо нього у першому ступені спорідненості за прямою висхідною лінією, діти – у першому ступені спорідненості за прямою висхідною лінією, рідні брати та сестри – у другому ступені за боковою лінією тощо).

За германською системою спадкового права на обов'язкову частку у спадщині мають право спадкоємці, які є кредиторами.

Щодо джерел спадкового права в Україні та країнах континентальної системи права, то основними нормативно-правовими актами є цивільні кодекси країн [2].

Порівнюючи норми спадкового права, які стосуються обов'язкової частки на спадщину, що закріплені у цивільних кодексах країн континентальної системи права, варто почати з їх загальної характеристики кола осіб, які визначаються законними спадкоємцями.

Насамперед необхідно зазначити, що у законодавстві різних країн закріплене не однакове коло осіб, які визнаються законними спадкоємцями, що мають право на обов'язкову частку на спадщину. Наприклад, у Швейцарії існує тільки три законних черги спадкоємців, що мають право на обов'язкову частку, у свою чергу, в Італії цей перелік черг значно ширший. Деякі науковці притримуються позиції, із якою неможливо не погодитися, що необмежене коло спадкоємців, що мають право на обов'язкову частку спадку, може призвести до переходу спадщини досить далеким для спадкодавця родичам, про існування яких він за життя навіть не уявляв [3, с. 65].

У таких країнах, як, наприклад, Німеччина, Швейцарія, черговість спадкоємців, що мають право на обов'язкову частку, встановлюється за парантелами або так званими «лініями споріднення». Парантела – це група кровних родичів, які походять від спільного пращура і його низхідних родичів. Родичі спадкодавця поділені на три парантели. Як правило, першу парантелу становлять нащадки померлого, при цьому діти спадкують у рівних частках. До другої парантели належать батьки спадкодавця; якщо обоє батьків живі, то вони спадкують спадщину у рівних частках. До третьої парантели належать дід і баба спадкодавця. У Швейцарії більш розширене коло суб'єктів, котрі мають право на обов'язкову частку. До них належать, крім прямих низхідних і висхідних родичів, ще й брати і сестри та той із подружжя, хто пережив. Питання про включення братів і сестер (та їх низхідних) до кола захищених обов'язковою часткою спадкоємців належить до компетенції кантонів.

В Італії спадкоємці, що мають право на обов'язкову частку, поділяються на чотири черги. До першої належать низхідні спадкодавця; до другої – його батьки, брати і сестри; до третьої – діди, баби, прадіди та прабаби; до четвертої – родичі за боковою лінією. У першу чергу спадкують низхідні – діти (причому не робиться різниці між рідними, узаконеними чи всиновленими дітьми). За відсутності низхідних, їхніх братів та сестер, а також їхніх дітей усе майно спадкують батьки, що залишилися живими на момент смерті спадкодавця. Якщо ж не залишилося ні низхідних, ні батьків, ні братів (сестер) чи їх низхідних, то спадкують висхідні родичі як за лінією матері, так і за лінією батька. При цьому родич, що перебуває у більш близькій мірі спорідненості з померлим, усуває інших від спадкування. Той із подружжя, хто пережив, закликається до спадкування разом з однією із черг і лише у випадку, якщо не залишається родичів перших чотирьох черг, успадковує усе майно.

Необхідно відзначити, що спадкування на обов'язкову частку у Франції є майновим наслідком сімейного стану. Тут спадкування – це перехід майна померлого до певних, вказаних законом осіб: за загальним правилом – до членів його сім'ї або до одного з живих подружжя – чоловіка (дружини) [6, с. 56].

Нині викликають значний інтерес як науковців, так і законодавців особливості визначення права на обов'язкову частку спадку зачатих, але не народжених до смерті спадкодавця дітей, так званих насцитурусів (від лат. nasciturus – буквально «плід у череві матері»). Насамперед необхідно зазначити, що станом на сьогодні науковці так і не дійшли єдиної думки щодо правоздатності зачатих, але не народжених дітей. Більшість науковців притримується думки стосовно того, що правоздатність має виникати з моменту зачаття, а не з моменту народження. Такої думки притримується, наприклад, В.В. Груздев [5, с. 45]. Хоча, незважаючи на це, значна кількість дослідників підтримує позицію, що момент виникнення правоздатності не слід змішувати із захистом законом прав майбутньої дитини. На їхню думку, положення про те, що спадкоємцями можуть бути діти спадкодавця, які народилися після його смерті, не можна трактувати як передбачений законом випадок виникнення правоздатності до народження людини, оскільки, якщо дитина не народиться живою, то і правоздатність не виникне. У Швейцарії, наприклад, дитина здатна спадкувати з моменту зачаття за умови, що у майбутньому народиться живою. На нашу думку, положення у швейцарському законодавстві стосовно того, що дитина здатна спадкувати з моменту зачаття за умови, що у майбутньому народиться живою, є доволі правильним, оскільки необхідно встановлювати охорону майбутньої, тобто такої, що ще не настала, правоздатності, охорону інтересів суб'єкта права, що ще не з'явився.

Також необхідно розглянути особливості правового регулювання права на обов'язкову частку у спадщині того члена подружжя, хто пережив. Зазвичай подружжя не включається до кола обов'язкових спадкоємців, що по чергово закликаються до спадкування чи захищені обов'язковою (резервною) часткою. Стосовно цього кола осіб у різних країнах існують спеціальні правила закликання їх до спадкування. Той із подружжя, хто пережив, може бути включений до однієї із черг спадкоємців або може закликатися до спадкування разом із відповідною чергою. При цьому його частка у майні залежить від того, яка черга (розряд, парантела) закликається разом із ним до спадкування: чим більш віддаленою до спадкодавця є група осіб, що закликається до спадкування, тим більшою є частка того з подружжя, який пережив.

Проводячи порівняння норм спадкового права та особливостей правового регулювання права на обов'язкову частку, варто зауважити, що спільним є охорона майнових інтересів членів сім'ї спадкодавця. Тобто обов'язкова частка у спадщині є певним гарантованим мінімумом у спадковому майні, одержуваним необхідними спадкоємцями незалежно від заповіту та його змісту. Отже, з вищенаведеного чітко вбачається, що інститут обов'язкової частки у спадщині покликаний матеріально підтримати певну категорію суб'єктів, які з огляду на певні обставини потребують спеціального захисту (батьки, діти, чоловік, дружина).

Із проведеного аналізу норм спадкового права країн континентальної системи права вбачається, що аналогічний підхід використовується у таких країнах, як Німеччина, Франція, Швейцарія, Італія. Наприклад, у Франції безумовний пріоритет на обов'язкову частку на спадщину надається дітям як найменш захищеному колу осіб.

В Австрії, Чехії, Греції також обов'язкова частка дитини у спадщині фіксується на половині від тієї частини, що могла б їй відійти за законом [8, с. 508–509].

Обов'язкова частка на спадщину традиційно знаходила своє коріння у солідарності між поколіннями. Ця солідарність передбачає, що спадкоємці не будуть покинуті та обділені після смерті спадкодавця.

Висновки. Проведений аналіз норм спадкового права у країнах континентальної системи права надає змогу зробити висновок стосовно того, що в різних правових системах розподіл законних спадкоємців за категоріями та послідовність їх закликання до спадкування не збігаються. У деяких країнах коло суб'єктів, що мають право на обов'язкову частку, доволі розширений, в інших – значно звужений. Слід зазначити, що неоднаковим є також і спадково-правовий статус тих суб'єктів, які належать до однієї категорії спадкоємців. Законодавчо неврегульованим залишається питання про зачатих, але не народжених дітей як обов'язкових спадкоємців, а також дітей, народжених сурогатною матір'ю.

Однак, незважаючи на певні відмінності щодо правового регулювання права на обов'язкову частку у спадковому праві розглянутих правових систем, головною позитивною рисою є охорона майнових інтересів членів сімей спадкодавця.

Слід відзначити, що завдяки проведеному аналізу правового регулювання спадкового справа в різних країнах можна однозначно зробити висновок, що романська система спорідненості, на відміну від германської, більшою мірою забезпечує права обов'язкових спадкоємців.

Оскільки сьогодні продовжується інтеграція України в європейський правовий простір, то нагальним є питання укладення договорів про правову допомогу між Україною і країнами континентальної системи права у цивільних, сімейних і кримінальних справах, що розширить межі співпраці й усуне колізії нормозастосування у країнах відповідно до потреб часу.

Таким чином, можна зробити висновок, що право на обов'язкову частку у спадщині має значну історію і традиції у різних країнах світу, однак їхній зміст різниться залежно від порядку та розвитку. Тому вивчення цього досвіду і впровадження його у національне законодавство лише сприятиме вдосконаленню сучасної системи спадкового права.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – Ст. 22.
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.
3. Белов В.А. Круг наследников по закону / В.А. Белов // Вестник МГУ. Серия 11 «Право». – 2002. – № 1. – С. 65–66.
4. Воронцова С.Н. О наследственных правах суррогатных детей / С.Н. Воронцова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.advocate-realty.ru/press/unitpress/?id=396050>.
5. Груздев В.В. Человек и право: исторические, общетеоретические и цивилистические очерки : [монография] / В.В. Груздев. – Кострома : КГУ им. Н.А. Некрасова. – 2010. – 463 с.
6. Жюлио Л. де ла М. Гражданское право Франции / Жюлио Л. де ла Морандьер. – М., 1958. – 742 с.
7. Жук Л.Б. Спадкове право як індикатор розвитку громадянського суспільства / Л.Б. Жук // Проблеми формування і розвитку громадянського суспільства : зб. тез за матер. Міжнар. наук. конфер. (23–25 лют. 2011 р., м. Київ). – С. 241–243.
8. Основные институты гражданского права зарубежных стран. Сравнительно-правовое исследование / рук. авт. кол. В. Залесский. – М. : Норма, 1999. – 648 с.